

# ETYMOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

*Martin Diweg-Pukanec*

*Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta  
Štefánikova 67, Nitra  
E-mail: mdpukanec@ukf.sk*

DIWEG-PUKANEC, M. (2022): Research on Etymology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 389 – 401.

**Abstract:** The aim of this paper is to present the articles that were published during the years 1932-2022 in the Slovenská reč journal and dealt with etymological research. Etymological research in the entire period of the journal's existence cannot be reduced to a single line of development from a theoretical point of view, which is visible, among others, in the list of the most prominent etymologists of the Slovak language of the period who carried out a publishing activity in this linguistic field on the pages of Slovenská reč: V. Šmilauer, J. Stanislav, F. Kopečný, V. Polák, Š. Ondruš, and L. Králik. For example, the youngest of the mentioned linguists, L. Králik, belongs more to the conservative wing of etymological research, while, for example, Š. Ondruš, who can be regarded together with L. Králik as the most prolific etymologist in the journal, rather to the modernist wing. This is true if we consider the main criterion of modernity to be a positive or negative attitude towards the possibilities of the laryngeal theory, as was thought in Slovak linguistics about half a century ago. However, if we were to take the modernity of the continuity of the research by the accentologist C. Stang (*Slavonic accentuation*, 1957) as a criterion, as it is supposed nowadays, we would have to admit that the etymology of the Slovak language in the journal is conceptually more in line with the most important etymological dictionary of Slavic languages, *Etimologičeskii slovar slavianskikhazykov*, which did not reflect the work of C. Stang, nor did it follow the research of the Moscow accentological school (V. M. Illich-Svitych, V. A. Dybo, and others). Since the etymological research on the pages of Slovenská reč does not fully follow C. Stang's accentological work or the works of the Leiden accentological school of F. Kortlandt, which consider Stang's accentology as their starting point, it may nevertheless look like a certain deficit in the perspective of the large production of new etymological dictionaries of the Leiden school. The example of Š. Ondruš, today's undecided discussions among accentologists, but especially the modest contribution of accentology to etymology (e.g. in many respects the excellent Slavic etymological dictionary by R. Derksen, a member of the Leiden school, contains new orthography rather than innovative interpretations) show that modern Balto-Slavic accentology is rather a dead end for the etymology of the Slovak language. Therefore, the articles in the field of etymological research published during nine decades in Slovenská reč certainly cannot be regarded as outdated, quite the contrary. Throughout the entire period they have brought ideas reflecting the state of knowledge at the time, but often also very progressive ideas. These ideas, however, seem to have been exhausted at some point and a moderate, more conservative line of etymological research was established, reflecting both the Czech-Slovak as well as Slovak traditions in Indo-European and Slavic studies.

**Keywords:** accentology, etymology, laryngeal theory, lexicography, onomastics, semantics, Slovenská reč.

### Článok v skratke:

- Etymologickým otázkam sa v Slovenskej reči venuje pozornosť od začiatku 40. rokov 20. storočia dodnes, v počiatkoch boli výrazne prepojené s otázkami onomastickými a táto prepojenosť v oslabenej miere pretrvala do súčasnosti.
- Do 70. rokov 20. storočia chýbajú etymológom slovenčiny základné lexikografické práce, o ktoré by sa mohli systematicky opierať; na stránkach časopisu ponúkajú odbornej verejnosti svoje teoretické i praktické príspevky zasahujúce do etymologickej problematiky nielen česko-slovenskí etymológovia či onomastici, ale aj lexikografi slovenského jazyka.
- Od 70. rokov do 90. rokov dominuje etymologickému výskumu v Slovenskej reči Šimon Ondruš, od 90. rokov podnes Ľubor Králik, autor prvého etymologického slovníka slovenčiny, ktorého potreba rezonuje v Slovenskej reči od polovice 50. rokov.
- Tieto dve kľúčové osobnosti slovakistickej etymológie mali významných predchodcov, viacerých súputníkov, ako aj nasledovníkov, ktorí dotvárajú obraz etymologického výskumu v časopise Slovenská reč.

Cieľom tohto príspevku je predstaviť články, ktoré boli publikované počas posledných 90 rokov v časopise Slovenská reč, teda od jeho vzniku podnes, a zaoberali sa etymologickým výskumom. Hovoriť o jednoznačnej vývinovej tendencii etymologického výskumu v celom období existencie časopisu v plnej miere nemožno, a to predovšetkým z toho dôvodu, že najvýznamnejší etymológovia slovenčiny daného obdobia, ktorí v tejto jazykovednej oblasti vyvinuli na stránkach Slovenskej reči (ďalej SR) publikačnú aktivitu v podobe štúdií alebo aspoň diskusných príspevkov, V. Šmilauer, J. Stanislav, F. Kopečný, V. Polák, Š. Ondruš a Ľ. Králik sa z teoretického hľadiska v žiadnom prípade nedajú považovať za súčasť jediného prúdu etymologického bádania. Viacerí z nich navyše operujú na pomedzí etymologického a onomastického výskumu, keďže onomastika ako náuka o vlastných menách sa svojho času utvárala v rámci etymologických skúmaní.

Nemožno tu okrem toho hovoriť ani o vývinovom prúde etymologického výskumu, ktorý by bol jednosmerný. Najmladší zo spomínaných jazykovedcov Ľ. Králik patrí totiž viac ku konzervatívnejmu či tradičnému krídlu etymologických bádanií, kým napríklad Š. Ondruš, ktorý je spolu s Ľ. Králikom najplodnejším etymológom v časopise, skôr ku krídlu modernistickému. To platí, ak za hlavné kritérium modernosti budeme považovať kladný alebo záporný postoj k možnostiam laryngálnej teórie, ako sa v slovenskej jazykovede uvažovalo asi pred polstoročím (porov. Nováková – Ondruš 1974, s. 49). Ak by sme však za kritérium modernosti určili nasledovanie výsledkov výskumu akcentológa C. Stanga (*Slavonic accentuation*, 1957), ako sa uvažuje v súčasnosti, museli by sme priznať, že v rámci tohto kritéria SR v istom zmysle celkovo zaostáva za západoeurópskym smerovaním diachrónej slavistiky. Určitú vývinovú líniu etymologických bádanií na stránkach časopisu v každom prípade dešifrovať možno a odzrkadľuje sa aj na príklade uvedených osobností, ktoré však, samozrejme, mali aj svojich predchodcov, súputníkov a nasledovníkov, čo v časopise občas alebo aspoň ojedinele uverejňovali svoje etymologické výskumy, myšlienky či náhľady.

Prehľad bádateľov, ktorí sa v textoch SR venovali etymológii, musíme začať jednou z najvýraznejších osobností slovenskej lingvistiky vôbec, Jánom Stanislavom. Štúdie, čo v časopise uverejňoval, sa síce primárne nevenujú výkladu apelatív, lež najmä proprií, no J. Stanislav sa v nich s prostým výkladom vlastného mena vždy neuspokojuje. Preto sa napríklad v šesťdielnej sérii onomastických článkov s titulom *Zo slovenských miestnych názvov* (1941/1942, s. 41 – 46, 129 – 134, 193 – 196; 1947/1948, s. 34 – 41, 92 – 97, 206 – 210), ktorá započala na začiatku 40. rokov 20. storočia, dozvedáme okrem iného aj etymológie niektorých apelatív. Toto platí tiež pre viaceré jeho ďalšie štúdie, ktorých uverejnil v SR asi tri desiatky (nielen z oblasti onomastiky či etymológie, ale i jazykovej kultúry). Z hľadiska dnešného zdôrazňovania akcentológie v etymológii slovanských jazykov sú veľmi pokrokové slová J. Stanislava, čo odzneli v SR (1946, s. 5 – 12) v súvislosti s publikáciami V. Chaloupeckého *Knihy Žilinská* (1934) a *Středověké listy ze Slovenska* (1937). Tieto považuje za „vzorné“, no pokiaľ ide o „kvantitu samohlások, nemožno sa na ne spoľahnúť“ (1946, s. 7). S ohľadom na zdôrazňovanie detailov v historickolingvistickom bádani predbehol J. Stanislav (ako aj v mnohom inom) na Slovensku svoju dobu.

Prvé etymologické články v časopise Slovenská reč, čo sa venujú výhradne apelatívam a nielen apelatívam v súvislosti s propriami, možno však pozorovať na začiatku 40. rokov minulého storočia až u Štefana Peciara (1941/1942, s. 196 – 202; 1942/1943, s. 43 – 49). Š. Peciar bol na rozdiel od J. Stanislava členom Bratislavského lingvistického krúžku (1945 – 1951), čo potom tiež naznačuje jeho teoretický prístup k etymológii. Jeho príspevky sa, isteže, zaoberajú etymologickou problematikou predovšetkým z hľadiska synchronne lexikografického, teda či zapisovať slovníkovú podobu takým alebo onakým spôsobom, ktorý zo spôsobov zápisu je „etymologicky správny“ a ktorý sekundárny (1941/1942, s. 196). Š. Peciar však vo svojich príspevkoch, ktoré majú „praktický dosah pre spisovný jazyk“ (1941/1942, s. 202), v každom prípade správne vyzdvihuje popri fonologickom vývine tiež dôležitosť sémantiky, čo bolo v súlade s dobovým duchom štrukturalistického prekonaania mladogramatickej viery v slepú zákonitosť hláskových zmien, ako aj potrebu využívania čo najširšieho a najstaršieho porovnávacieho materiálu, resp. čo najintenzívnejšieho uplatňovania komparatívnej metódy. Načrtáva navyše problematiku ľudovej etymológie, ktorú nepovažuje za nejaký patologický jav, lež spolu s významným bratislavským indoeuropeistom a metodológom etymológie J. M. Koříňkom za „jeden zo štruktúrnych rysov jazykového systému a jeho vývoja“ (porov. Kořínek 1936, s. 82). Etymologické štúdie Š. Peciara v SR sú z teoretického i praktického hľadiska už dôkazom veľmi vyspelého etymologického uvažovania v slovakistike.

Ešte v 40. rokoch 20. storočia, nedlho po uverejnení príspevkov Š. Peciara, vyšla v SR pod názvom *Zo štúdií o slovenskom slovníku etymologickom* (1947/1948,

s. 44 – 51, 172 – 177, 303 – 307) séria článkov z oblasti skúmania pôvodu vybraných výrazov slovenskej apelatívnej slovnej zásoby, čo napísal český „jazykovedec širokých zájmů a zajímavých nápadů“ (Vykpěš – Vykpěšová 2011, s. 219) Václav Polák, ktorý sa neskôr stal spoluautorom významného *Etymologického slovníka slovenských jazyků II* (Kopečný – Šaur – Polák 1980). Jeho košaté kultúrno-historické a sémantické interpretácie v sérii jasne naznačujú širšie možnosti rozvoja etymologického bádania. Nepriamo tiež poukazujú na uplatňovanú metódu *Wörter und Sachen* (presadzovanú R. Meringerom, H. Schuchardtom a ďalšími), ktorej hlavným princípom bolo hľadanie vzťahu medzi slovami a vecami, resp. reáliami, čo dané slová označujú. Okrem toho s oporou o hláskoslovný vývin v príspevkoch správne rozlišuje pôvodné slová od výpožičiek, čo je dôležitá problematika, ktorá svojim významom ďaleko presahuje hranice samotnej etymológie i jazykovedy ako takej.

Na stránkach SR viedol v súvislosti s uvedenou sériou V. Polák tiež podnetnú diskusiu s jedným z veľikánov českej slovakistiky Vladimírom Šmilauerom. Ten Polákovi okrem iného vyčítal, že vo svojom výklade slovenského výrazu *baňa* (1947/1948, s. 44 – 51) nedostatočne prihliadal k sémantickému posunu a nevysvetlil, prečo by sa silné nemecké maskulínium stalo v slovenčine feminínom a prečo by sa *n* mäčkilo (pozri Šmilauer 1948, s. 145). V. Šmilauer takto upozorňuje aj na gramatický význam a dôsledné pridržiavanie sa známych hláskových zmien. Vo svojej odpovedi sa V. Polák (1947/1948, s. 305 – 307) odvolával na Kálalov slovník s výrazmi *bán* a *báň* i *baňa* a najmä hľadal paralely sémantických posunov, čo predznamenávalo ďalší vývin skúmania etymologických otázok v SR. Spoločne s V. Šmilauerom inak intenzívne argumentovali aj onomastickým materiálom, čo bolo pre oboch bádateľov i dané obdobie typické.

V. Polák voľne nadviazal na sériu článkov a diskusie k nim o desaťročie neskôr svojím príspevkom *Niekoľko poznámok o etymologickom slovníku slovenského jazyka* (1955, s. 361 – 367), v ktorom privítal oživenie etymologického bádania v česko-slovenskej a slovanskej jazykovede, najmä vydanie slovníka J. Holuba a F. Kopečného (*Etymologický slovník jazyka českého*), ale i častí slovníkov, ktoré pripravili F. Sławski (*Słownik etymologiczny języka polskiego*), M. Vasmer (*Russisches etymologisches Wörterbuch*) a A. G. Preobraženskij (*Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*), či zostavenie nového etymologického slovníka českého V. Machkom, ktorý v tej dobe ešte nebol vydaný a autor článku jeho koncepciu dôverne nepoznal. V uvedenej štúdii V. Polák načrtnol aj veľmi zásadnú otázku potreby etymologického slovníka slovenčiny, keďže väčšina hlavných slovanských jazykov buď už etymologické slovníky mala, alebo sa pripravovali. Ako minimálny program stanovil vydanie slovenských doplnkov k etymologickému slovníku J. Holuba a F. Kopečného. Jednoznačne pritom však argumentoval v prospech toho, že treba pomýšľať aj na koncipovanie osobitného etymologického slovníka slovenčiny. Uvedomoval si, sa-

mozrejme, že slovenská jazykoveda musí riešiť naliehavejšie lexikografické otázky, ale aj v duchu spomínaných etymologických výskumov Š. Peciara upozorňoval, že sústavné preskúmanie slovnej zásoby slovenčiny z etymologického hľadiska nie je bez významu ani pre také aktuálne potreby danej doby, „ako je napríklad otázka jazykovej správnosti a vôbec jazykovej kultúry v meradle čo najširšom“, pretože „synchronický prieskum jazyka v duchu moderných zásad jazykovedných má ísť ruka v ruke s historickým skúmaním“ (1955, s. 367). Minimalistickú požiadavku slovenských výrazov popri českých v českom etymologickom slovníku, ktorá z pera V. Poláka veľmi rozsiahlo a hlavne obsiahlo odznela na stránkach SR, onedlho do istej miery splnil na tú dobu neprekonateľný *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (1957) V. Machka. Požiadavka osobitného slovníka slovenčiny bola však, žiaľ, naplnená až v roku 2015, keď vyšiel *Stručný etymologický slovník slovenčiny* Ľ. Králik.

Poznámky V. Poláka o dôležitosti slovenského etymologického slovníka privítal v SR okrem iných tiež Jozef Škultéty vo svojom krátkom, ani nie jednostranovom, no metodologicky závažnom príspevku (1956, s. 323). Podľa neho skúmanie dejín slova „odkryje nejednu stránku z histórie nášho ľudu, ozrejmi mnohé skutočnosti z dávnej i nedávnej minulosti našich predkov“. Vo svojom texte sa dokonca pokúšal o etymológiu výrazu *rováš*. Správne upozorňoval, že v češtine je v tejto podobe slovo neznáme, a zamýšľal sa nad otázkou, či pomenovanie prešlo zo slovenčiny (alebo z iného slovanského jazyka) do maďarčiny alebo naopak. Okrem toho je zásadné jeho konštatovanie, že „nárečia nám mnohokrát podávajú veľmi cenný materiál, ktorý možno využiť aj pri etymologických bádaniach“. Túto myšlienku ešte vo väčšej miere rozvinul neskôr v SR dialektológ Anton Habovštiak v zásadnom teoretickom článku o lingvistickej geografii a etymológii (1976, s. 71 – 77).

Myšlienku potreby slovenského etymologického slovníka rozvíjal v SR aj významný slovenský onomastik, lexikológ a lexikograf Vincent Blanár (1959, s. 103 – 110). Tento už reagoval na *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (1957) V. Machka, ktorého je príspevok vlastne určitou recenziou. V. Blanár slovníku právom prisúdil, že je svojou odbornou úrovňou „bezpochyby náš najlepší etymologický slovník“ (1959, s. 103), a rovnako správne predpokladal, že na „dlhý čas zostane prvou príručkou pre každého lingvistu, ktorý sa bude ďalej zaoberať etymologickým výskumom českej a slovenskej slovnej zásoby, a pre každého, kto sa bude zaujímať o pôvod, pôvodný význam a slovné príbuzenstvo výrazov v týchto jazykoch“ (1959, s. 103). Môžeme na tomto mieste uviesť, že Machkov výnimočný etymologický slovník a jeho neskoršie vydania vychádzajú aj z pár textov uverejnených v SR (napr. spomínanej štúdie V. Poláka o výraze *baňa*), hoci musíme s poľutovaním konštatovať, že sám V. Machek v SR žiadnu etymologickú štúdiu nikdy nepublikoval.

V. Blanár vo svojom príspevku zopakoval viaceré z úvah V. Poláka, ale na príklade Machkovho slovníka, ktorý ešte V. Polák v čase písania svojho príspevku nemohol poznať, podobne ako J. Škultéty navyše vyzdvihol uvádzanie nárečových výrazov a frazeologizmov, keďže takýto jazykový materiál je často starobyľný a účinne pomáha nájsť správnu etymologickú interpretáciu. Tento postup, ako uvádza, je metodicky závažný najmä pre jazyky, ktoré nevynikajú prastarými jazykovými pamiatkami, ako je napríklad aj slovenčina. V. Blanár inak v plnej miere súhlasil s V. Polákom, pokiaľ ide o potrebu vlastného slovenského etymologického slovníka, a navyše sa prihovárал, aby boli doňho zaradené aj niektoré vlastné mená, ako to je v slovníku M. Vasmera. V článku V. Blanára treba okrem toho vysoko vyzdvihnúť, že pri etymologickom a historickolexikálnom výskume vychádzal z teórie sémantických polí, čo neskôr ďalej rozvinul Š. Ondruš.

Predtým ešte, ako Š. Ondruš v 70. rokoch začal v SR publikovať svoje články, uverejnil rozsiahly etymologický príspevok v tomto časopise Ján Mihál (1964, s. 17 – 25). Venoval sa v ňom celému radu slov: *bozat'* (*bozk*, *bozkat'*), *cimet* (*cimét*), (*o*)*gabat'* (*sa*), *gániť*, *gniviť*, *honobiť*, *hrobl'a*, *hvaždiť*, *kiša* (*kyša*), *korčuh/korčuch*, *košiar* (*košarovat'*), *mechňa*, *megeera*, *mego*, *snice*, čím predznamenal plodné publikačné desaťročia Š. Ondruša. Už z výberu slov je zrejmé, že orientácia na nárečové slová, resp. ich neopomínanie, je v tomto období v etymologickom výskume samozrejmosťou, hoci aj prvá originálna slovákistická monografia z tejto oblasti vyšla až o vyše polstoročie neskôr (Králik 2020). V prípade niektorých výrazov autor štúdie reaguje rovnako ako V. Blanár na spomínané články V. Poláka, ako aj na významný slovník V. Machka (1957), pričom tento má snahu doplniť o výklad slovenských výrazov, čo sa v ňom nenachádzajú. J. Mihál v článku pracuje už s celým radom slovenských, slovanských či indoeurópskych etymologických, nárečových, frazeologických a iných slovníkov, o ktoré sa už v čase jeho vydania v časopise Slovenská reč mohol opierať.

O tieto i ďalšie slovníky vrátane rozsiahleho *Slovníka slovenského jazyka* (1959 – 1968, red. Š. Peciar) sa mohol vo svojich početných príspevkoch v SR opierať aj Šimon Ondruš, ktorého môžeme bez nadsadenia označiť za prvého slovenského vedeckého špecialistu na etymológiu. V jeho etymologických interpretáciách v jednotlivých článkoch možno vo všeobecnosti vidieť principiálnu tendenciu vykladať slová primárne vždy z domácich zdrojov, ak je toto akokoľvek možné. Druhou, ešte významnejšou pracovnou metódou Š. Ondruša bolo pozitívne zisťovanie sémantických responzií, množiny významov (semém), „ktoré vznikli v synchronii alebo v diachronii jazyka syntagmatickou alebo paradigmatickou špecifikačnou determináciou pôvodne jedného významu v rámci jednej a tej istej lexémy alebo v rámci množiny odvodenín pôvodne jednej a tej istej korenej morfémy“ (1973, s. 32 – 33), čo je značným teoretickým pokrokom od čias článkov V. Poláka a ďalších.

Na týchto dvoch zásadách, ktoré považoval za hlavnú cestu zdokonaľovania etymologického výskumu, sú rigorózne vystavané všetky jeho rané i neskoršie etymológie. Spomínané princípy, formulované priamo i nepriamo niekoľkokrát tiež v SR, bývajú v istej miere bežnou súčasťou etymologických výskumov, no asi u žiadneho etymológa v takej konzekventnej, ba až krajnej podobe ako u Š. Ondruša. Kým väčšina etymológov sa o menované princípy opiera, Š. Ondruš na nich priam stojí. To môžeme vidieť napríklad aj pri jeho výklade viackrát spomenutého slova *baňa* (1971, s. 16): „Doterajší názor o významovom vývine ‚kúpeľ‘ > ‚baňa‘ má čisto špekulatívny ráz. Neopiera sa o nijaké pozitívne zistené responzie z iných jazykov. Prieskumom pomenovaní kúpeľa v iných jazykoch sa nám nepodarilo nájsť prípad, aby sa prvotné pomenovanie kúpeľa prenieslo na pomenovanie bane. Úvahy o tom, že u Slovanov sa slovo pre kúpeľ prenieslo na pomenovanie bane preto, lebo u starých Slovanov mali aj kúpele, aj bane guľatý, okrúhly tvar, má takú istú vedec-kú hodnotu ako tvrdenie, že pomenovanie jablka sa prenáša na pomenovanie hlavy, lebo jablko aj hlava majú guľatú podobu.“

Š. Ondruš je v SR i s ohľadom na uvedené zásady neraz pomerne ostrým kritikom etymológií V. Machka. Do určitej miery odôvodnene tvrdí, že je pre jeho výklady „typické to, čím sa vyznačuje Machkova etymologická metóda vôbec: kvôli totožnosti významov geneticky spájaných slov „prepáči“ týmto slovám aj veľké hláskové rozdiely takého druhu, ktoré nie sú v súlade s pravidelným hláskovým vývinom daných jazykov“ (1970, s. 261). Toto je v istom zmysle okrem iného oprášenie rigoróznosti princíпов mladogramatickej školy, ktorej inak progresívny Š. Ondruš zástancom nebol (1975, s. 28). Na rozdiel od V. Machka bol však okrem iného dôsledným zástancom laryngálnej teórie, ako aj viacerých ďalších novátorských myšlienok (najmä z pera žiakov A. Meilleta v Paríži E. Benvenista a J. Kuryłowicza vrátane akcentológie druhého menovaného, no predovšetkým nimi rozpracovanej tzv. schwebeablautovej teórie štruktúry indoeurópskeho koreňa, ktorá sa vždy prijímala skôr rozpačito), čo sa rozvíjali v európskej jazykovede a ktoré v SR väčšinou aj dopodrobna vysvetlil, čím prinášal do nášho geografického priestoru obrovský pokrok, hoci, ako čas ukázal, možno až priveľký. Spomenutá prísnosť, zásadovosť a inovatívnosť v etymologickom výskume, ktorá okrem iného zaznievala i na stránkach SR, bola svojho času veľkým prísľubom do budúcnosti etymologického výskumu slovenčiny.

Výber výrazov, ktorých etymologický výklad Š. Ondruš v SR podával, sa orientoval najmä na špecificky slovenské prvky v rámci slovanských jazykov a počítalo sa pri ňom nezriedka s archaickosťou slovenčiny medzi slovanskými jazykmi a jej osobitným významom pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby. Š. Ondruša aj napriek kritike na vlastnú adresu často cituje tiež najvýznamnejší český etymológ V. Machek v ďalších vydaniach svojho *Etymologického slovníka jazyka*

českého (1968, 1971). Isto najmä s ohľadom na túto osobnosť domácej indoeuropeistiky a slavistiky, ako i vyspelý stav dobovej slovenskej lingvistiky vrátane etymológie, ku ktorému v nemalej miere prispel aj časopis Slovenská reč, vypustil v názve slovníka „a slovenského“ (pričom tiež vynechal slovenské heslá bez paralel v češtine) a prenechal úlohu vytvoriť osobitný etymologický slovník slovenčiny iným, najmä slovenským bádateľom. Výskum Š. Ondruša však napriek všetkým vedeckým a osobnostným predpokladom tohto bádateľa k samostatnému etymologickému slovníku, žiaľ, nedospel.

Š. Ondruš sa v SR zapojil popri diskusii o viackrát spomínanom slove *baňa*, resp. *báň* okrem iného aj do zaujímavej polemiky s V. Šmilauerom. Š. Ondruš v jednom zo svojich príspevkov (1975, s. 27 – 40) reagoval na výčitky proti svojim výkladom zo strany V. Šmilauera, ktorý podrobil kritike jeho tri články v SR (1972, s. 257 – 263; 1972, 334 – 341; 1973, s. 32 – 39), pričom Š. Ondrušovi hneď aj odpovedal (1975, s. 40 – 41). V. Šmilauer oprávnenne nabádal najmä k opatrnosti, že „vykládať vlastní jména z obecných slov nedoložených, jen vykonstruovaných je krajně nebezpečně“ (1975, s. 40), čo je dôležité najmä pre onomastiku, ale zároveň v genetickom výskume vo všeobecnosti spochybňoval „předpoklady silných změn významových“, ako aj postup „tvoření zcela nepravidelného“ (1975, s. 41). Podobne aj mimoriadne významná osobnosť českej etymológie František Kopečný vo svojom článku v SR s názvom *Poznámky k etymologiím Š. Ondruše* (1976, s. 110 – 114) vyvracia Ondrušovu etymológiu slov *sobáš*, *svadba* (1975, s. 265 – 274) a vraví, že je uveriteľnejšie to, „co lze ohmatat. Při sebevětším obdivu k důmyslnosti domněnky, zejména když je v ní příliš mnoho podmínek... Opatrnosti je tu každému potřeba“ (1976, s. 113 – 114).

Na tento pomerne zmierlivý článok Š. Ondruš reagoval už tradične o čosi ostrejšie (1976, s. 262 – 269; a najmä 1976, s. 349 – 357), dokonca ironicky ocenil, že F. Kopečný sa aj pod vplyvom jeho štúdií v SR či inde začal prikláňať k laryngálnej teórii. To F. Kopečný vo svojej, trochu už úsečnejšej odpovedi v časopise (1977, s. 176 – 182) jednoznačne odmietol a navyše spochybnil aj hlavnú pracovnú metódu Š. Ondruša: „Přes sebelepší a sebečetnější sémantické paralely nejsme oprávněni čekat jejich opakování a nějaký motivační moment zabsolutňovat.“ F. Kopečný v spomínanej odpovedi zhrnul aj hlavný problém etymologického výskumu Š. Ondruša: „Pokud se pokoušíme důsledně převádět indoevropské kořeny do všech jejich ablautových a švébeablautových podob, je to hra záslužná. Ale vidět v tom hlavní oporu pro etymologii a myslet, že každému možnému konstruktovi musí při tom ve slovanském slovníku odpovídat nějaká realita, je už pochybené“ (1977, s. 182).

Tón diskusií na stránkach SR ukazuje, ako hlboko Š. Ondruš predovšetkým v začiatkovej fáze svojho etymologického výskumu veril novým ideám a hlavne metodologicky niektorým teoretickým koncepciám v lingvistike ako takým a ako skalopecne za nimi stál, a to aj za prípadnú cenu nesúhlasu väčšiny vedeckej komunity.



Tá bola do značnej miery napokon aj zaplatená. V nasledujúcich príspevkoch v SR už Š. Ondruš uvedené teoretické koncepty s pôvodnou naliehavosťou neuvádzal, hoci ich ešte z času na čas spomínal a vysvetľoval (napr. 1994, s. 90 – 94), otupil tiež ostrie kritiky na adresu svojich konzervatívnejších (v už uvedenom zmysle slova) kolegov, pričom však neustále disponoval nespornou a nesmiernou originalitou svojich jedinečných etymologických výkladov.

V 90. rokoch 20. storočia sa popri článkoch Š. Ondruša začali v SR vo veľkom počte objavovať aj etymologické príspevky Ľubora Králik, rovnako významnej osobnosti slovenskej etymológie a na stránkach časopisu rovnako plodnej. Ľ. Králik je na rozdiel od Š. Ondruša značne teoreticky konzervatívnejším a okrem toho vo svojich štúdiách takmer až pozitivisticky stroho, no najmä podrobne uvádza všetky alebo takmer všetky dostupné informácie, fakty i interpretácie. Takto inak napríklad dopĺňa prehľad výkladov praslovanského výrazu \**strěla* v jednom analyzovanom článku o výklad Š. Ondruša, ktorý v ňom možno aj vzhľadom na nami uvedené hodnotiace poznámky o prílišnej originalite tohto slovenského etymológa chýba (1994, s. 39 – 40). S týmito informáciami Ľ. Králik navyše dôsledne pracuje. Nesústreďuje sa primárne na svoj originálny výklad a jeho obhajobu, ako to robieval Š. Ondruš, lež niekedy sa iba uspokojuje s uvedením a vyhodnotením existujúcich výkladov. Toto predstavuje výrazný rozdiel v metóde, ktorá je na prvý pohľad (na osi sporu o primárnosti indukcie či dedukcie vo vede) induktívnejšou.

Ľ. Králik hneď vo svojich raných článkoch nadväzoval aj na články v SR z pera Š. Ondruša, ktoré vhodným spôsobom dopĺňal (napr. Ondruš 1977, s. 94 – 101; Králik 1994, s. 276, resp. Ondruš 1970, s. 257 – 265; Králik 1995, s. 225 – 230). Časopis dokonca v tom istom čísle uverejnil aj názor oboch jazykovedcov na ten istý výraz (Králik 1994, s. 84 – 90; Ondruš 1994, s. 90 – 94), čím prispel ku kontinuite i rozvoju etymologických bádani v slovakistike. Vo všeobecnosti možno povedať, že Ľ. Králik triezvo prehodnocuje „progresívne“ teórie a vyberá z nich to, čo má pevné vedecké základy, čím slovakistickej etymológii prináša žiaduci neprogresívny pokrok. Týmto spôsobom ide ostatne v koncepcionom súlade okrem iného tiež s nepochybne najvýznamnejším etymologickým slovníkom slovanských jazykov *Etimologičeskij slovar' slavianskich jazykov* (1974 –), ktorý v plnej miere nereflektoval la-ryngálnu teóriu, dielo C. Stanga, ba plynule nenadviazal vo svojich jednotlivých zväzkoch napríklad ani na výskumy moskovskej akcentologickej školy (V. M. Illič-Svityč, V. A. Dybo a i.). V časopiseckých prácach Ľ. Králik a však môžeme jasne vidieť napríklad nadväznosť na Š. Ondrušom zdôrazňované pozitívne zisťovanie sémantických rezponzií, a to v primeranej miere a vyváženým spôsobom, t. j. vníma ich ako argumentačnú oporu, no nie nevyhnutný predpoklad.

Vo svojich počiatkových prácach v časopise sa Ľ. Králik venoval mytologickým súvislostiam slovenskej lexiky (1994, s. 37 – 44), v ktorých načrtoľ aj pre

onomastiku zaujímavý vzťah proprializácie a apelativizácie. Hneď od začiatku svojej publikačnej aktivity na stránkach SR neopomínal výpožičky, najmä z nemčiny, resp. jej lokálnych historických podôb, slovenskú nárečovú lexiku ani etymologicky veľmi zaujímavú problematiku expresívnych výrazov (1994, s. 129 – 134; 1994, s. 272 – 278; 1994, s. 339 – 342; 1995, s. 225 – 230), kde programovo zastával potrebu „maximálne konkrétnej, často individuálnej etymologickej analýzy expresívnych slov“, vyjadrenú svojho času O. N. Trubačovom (1961, s. 209). Od počiatku sa však nevyhýbal ani slovenskej subštandardnej či argotickej lexike (1997, s. 154 – 158), čím nasledoval trend v etymológii nastolený v našom regióne V. Machkom, ba neskôr ani zaujímavým slovným spojeniam tohto druhu (2006, s. 156 – 160) a neobvyklým výrazom, či už starším alebo novším (napr. 2010, s. 203 – 206; 2011, s. 190 – 191). Vo svojich článkoch sa však (okrajovo) venoval dokonca i spisovnosti (2005, s. 126 – 127), ako sme to videli ešte v článkoch Š. Peciara, či antroponymii (2019, s. 165 – 184). Toto všetko ukazuje široký vedecký záber Ľ. Králik, ktorý napokon aj vyústil do tvorby už spomínaného prvého etymologického slovníka slovenčiny (Králik 2015) ako diela, ktoré zaplnilo významnú medzeru v slovenskej lexikografii.

Ľ. Králik sa vo svojich príspevkoch opiera o výbornú znalosť slovtvorby, kde mu je vhodným východiskom o. i. *Slovník prasłowianski* (1974 –), hláskoslovného vývinu slovanských jazykov, sémantickej typológie, kontaktovej lingvistiky (zaujímavo, s doloženými sporadickými hláskovými zmenami v slovenčine, napr. 2010, s. 261 – 269), ako aj slovanskej, najmä však, samozrejme, slovenskej nárečovej a historickej lexiky, onymiu nevynechávajúc. Tu sa mohol okrem iného oprieť o archívne materiály a kartotéky *Slovníka slovenských nářečí* (1994 –) a *Historického slovníka slovenského jazyka* (1991 – 2008), budované v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, pričom práve na počiatku jeho publikačnej aktivity v SR začali tiež vychádzať jednotlivé zväzky oboch slovníkov. Dôležité v tejto súvislosti je, že autor vo svojich článkoch v časopise spresňuje viaceré slovníkové doklady výrazov v slovenskom jazykovom areáli, ktoré boli pôvodne nesprávne štandardizované. Najcennejšími z týchto sú, pravdaže, sémantické reziduá z praslovanského obdobia, tak napríklad podoba *hryzka* (SSN) dialektizmu *hriška* „nezoraný kus zeme pri vybočení z brázdy“ k slovesu *hrýzt’*, čo je však k slovu *hriech*, t. j. štandardizovane malo byť *hrieška* (1997, s. 5 – 7), ale i mnohé ďalšie. Svojimi stručnými, zato však veľmi presvedčivými výkladmi, publikovanými v Slovenskej reči, obohatil nielen jazykovedné poznanie, ale cez uvádzanie „pravdivej“ motivácie výrazov, čo je ostatne pôvodným cieľom etymológie, rovnako aj poznanie kultúry a myslenia spoločnosti v skorších štádiách jej vývoja.

Obdobným spôsobom zvyšoval Ľ. Králik tiež kvalitu *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, kde revidoval etymologický aparát, či akademického *Slovníka cu-*

*dzích slov*, v ktorom počas prípravy jeho 2. vydania na základe takejto revízie boli dokonca eliminované heslové výrazy, ktoré nie sú vlastne cudzie, ako i zmenená štruktúra existujúcich hesiel v prípade etymologických homoným, čo je problematika, ktorej sa podrobne venoval aj v súvislosti s *Historickým slovníkom slovenského jazyka* (2015, s. 6 – 19). O uvedených revíziách práve v SR obsiahlo (2005, s. 288 – 295) alebo aspoň výberovo (2009, s. 125 – 128; 2010, s. 203 – 206) referoval. Obrovskú poctivosť tohto bádateľa a jeho silnú tendenciu k induktívnosti môžeme vidieť okrem iného v tom, že pri revízii *Slovníka súčasného slovenského jazyka* opravuje svoju revíziu *Slovníka cudzích slov* (napr. v článku 2009, s. 125), ba dokonca už v počiatkoch svojej tvorby v časopise výklad z jedného článku (1994, s. 129 – 134) dokázal už v tom istom roku v inom príspevku odvolať (1994, s. 341), ak bol medzičasom objavené nové fakty či vierohodnejšie interpretácie.

Vlastné odborné štúdie v časopise však neboli, ako sme už aj čiastočne naznačili, jedinou prioritou Ľ. Králiku, keďže svojou nezastupiteľnou odbornou prácou nahrádzal prácu celého tímu etymológov. Toto môžeme vidieť tiež na jeho opise histórie a obhajobe potreby inštitucionalizovaného etymologického výskumu v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV na stránkach SR (2013, s. 379 – 381), kde nadviazal na príspevok Milana Majtána (1995, s. 260), ktorý sa niesol v podobnom duchu. Okrem toho fundovaným spôsobom odbornej verejnosti sprístupňoval významné diela iných etymológov zo stredoeurópskeho regiónu (1997, s. 340 – 347; 2014, s. 181 – 193), ako boli napríklad jednozväzkové etymologické slovníky chorvátčiny (Alemko Gluhak: *Hrvatski etimološki rječnik*) a slovinčiny (Marko Snoj: *Slovenski etimološki slovar*) alebo viaczväzkové zobraňované spisy V. Machka či významné zahraničné podujatia venované etymológii, napr. brnianske Etymologické sympóziá etymologického oddelenia Ústavu pro jazyk český AV ČR (2003, s. 30 – 33; 2005, s. 235 – 238; 2008, s. 238 – 242), ktorého bol V. Machek spoluzakladateľom. Aj prostredníctvom SR teda prepája slovakistickú etymológiu so širšie slavistickou, čo bolo a je pre rozvoj tohto odboru na Slovensku kľúčové.

Okrem Š. Ondruša a Ľ. Králiku, ktorí posledné desaťročia dominovali etymologickému výskumu na stránkach SR, sa však doňho, samozrejme, zapájal aj celý rad ďalších bádateľov. Spomedzi nich by sme vyzdvihli aspoň Konštantína Palkoviča, ktorý okrem iného odbornej verejnosti predstavil dva rukopisné etymologické slovníky slovenčiny z prelomu 19. a 20. storočia, a to treňčianskeho advokáta Rudolfa Skotnického (1971, s. 312 – 316) a revúckeho lekára Gustáva Maurícia Reussa (1994, s. 94 – 97). Vedecká hodnota týchto dvoch etymologických pokusov nie je síce dnes a nebola príliš ani svojho času zásadná, ale majú svoju kultúrnohistorickú cenu a sú integrálnou súčasťou dejín slovenského etymologického bádania, takže ich objav a analýza si bezpochyby zaslúžia pozornosť i uznanie. Popri K. Palkovičovi nesmieme, samozrejme, zabudnúť ani na množstvo kvalitných bádateľov, ktorí sa

v časopise venovali etymológii, alebo sa jej aspoň dotýkali v rámci svojich príspevkov z oblasti onomastiky, lexikológie, frazeológie, lexikografie, dialektológie, dejín slovenského jazyka, kognitívnej lingvistiky, sociolingvistiky a podobne.

Etymológii sa, prirodzene, nemohli vyhnúť ani zakladateľské osobnosti nitrianskej paleoslavistiky, vďaka ktorým sa táto neformálne nazýva aj školou dvoch dám, Ema Krošláková, rozoberajúca v časopise slovo *rataj* (1995, s. 152 – 156), a Katarína Habovštiaková, prinášajúca o. i. výklad slova *režim* (1958, s. 163 – 165), čo je typ slov, ktoré podľa V. Machka patria iba do slovníkov cudzích slov, nie etymologických, ale dnes sú nezriedka ich súčasťou, čím teda načrtla súčasný trend; venovala sa však aj starším výrazom (napr. 1958, s. 59 – 60; 1959, s. 157 – 160). V modernej západoeurópskej etymológii populárnu problematiku akcentológie načrtáva ďalší významný nitriansky paleoslavista Ľubomír Kralčák (2007, s. 355 – 370) a etymológii, ako aj akcentológii sa čiastočne venuje tiež jeden z pokračovateľov tejto línie slovenskej filológie Martin Pukanec (2008, s. 155 – 165; 2009, s. 276 – 282; 2010, s. 347 – 354; 2016, s. 160 – 165; 2017, s. 159 – 168).

Slovenská lingvistika na stránkach SR ani inde však nenadväzuje v plnej miere na laryngálnu teóriu, akcentologické výskumy C. Stanga (1957) či celkovo etymologické výskumy leidskej akcentologickej školy F. Kortlandta, ktoré považujú laryngálnu teóriu i Stangovu akcentológiu za svoje východiskové body. Táto skutočnosť môže z hľadiska veľkej produkcie nových etymologických slovníkov leidskej školy vyzerať ako určitý deficit slovakistickej etymológie i časopisu. R. Sukač vo svojom, inak v jednotlivostiach dosť nepresnom príspevku dokonca pozoruje (Sukač 2021, s. 60, 63 a i.), že až v roku 2016 článkami M. Pukanca, z ktorých jeden bol uverejnený aj v SR (2016, s. 160 – 173; ale najmä Pukanec 2016, s. 45 – 51), mali slovenskí jazykovedci znovuobjaviť modernú slovanskú akcentológiu, keďže tu boli predstavené Stangove paradigmy. Príklad Š. Ondruša, dnešné búrlivé a ani zďaleka nie rozhodnuté diskusie medzi jednotlivými akcentologickými školami a bádateľmi, spochybnenie laryngálnosti laryngál (pozri Kümmel 2007), ale najmä nepatrný prínos akcentológie pre etymológiu (napr. v mnohých ohľadoch výborný slovanský etymologický slovník člena leidskej školy R. Derksena, 2008, obsahuje skôr nový spôsob grafickej reprezentácie indoeurópskych, baltoslovanských a praslovanských foriem než objavné výklady) ukazujú, že moderná baltoslovanská akcentológia je pre slovakistickú etymológiu skôr slepou uličkou, hoci i s novými výhľadmi (jeden naznačuje napr. Pukanec 2017).

Články z oblasti etymologického výskumu uverejňované počas deviatich desaťročí v SR preto rozhodne nemôžeme považovať za neaktuálne, práve naopak. V celom období prinášali prinajmenšom myšlienky odrážajúce súdobý stav poznania, ale neraz i idey veľmi progresívne. Tieto idey sa však, zdá sa, v určitom momente vyčerpali a nastolila sa umiernená, konzervatívnejšia línia etymologického výsku-

mu, ktorá reflektovala česko-slovenskú (najmä skvelú machkovskú) a slovenskú indoeuropeistickú a slavistickú tradíciu, pričom neodmietala ani myšlienky J. Kuryłowicza, E. Benvenista, F. Kortlandta a ďalších. Na záver môžeme preto skonštatovať, že príspevky v časopise Slovenská reč mali zásadný význam pre formovanie etymológie ako lingvistickej disciplíny, a to nielen zo slovákistického hľadiska.

## Literatúra

- DERKSEN, R. (2008): *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill.
- ETIMOLOGIČESKIJ SLOVAR' SLAVIANSKICH JAZYKOV. PRASLAVIANSKIJ LEKSIČESKIJ FOND (1974 –). Moskva: Nauka.
- HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA (1991 – 2008). Bratislava: Veda.
- CHALOUPECKÝ, V. (1934): *Knihá Žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova.
- CHALOUPECKÝ, V. (ed.) (1937): *Středověké listy ze Slovenska. Sbirka listů a listin psaných jazykem národním*. Praha: Melantrich.
- KOPEČNÝ, F. – ŠAUR, V. – POLÁK, V. (1980): *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Academia.
- KOŘÍNEK, J. M. (1936): Poznámky k metodice etymologisování. In: *Slovo a slovesnost*, 2/2, 78 – 83.
- KRÁLIK, E. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- KRÁLIK, E. (2020): *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)*. Bratislava: Veda.
- KÜMMEL, M. J. (2007). *Konsonantenwandel. Bausteine zu einer Typologie des Lautwandels und ihre Konsequenzen für die vergleichende Rekonstruktion*. Wiesbaden: Reichert.
- MACHEK, V. (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- MACHEK, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. vyd. Praha: Academia. (3. vyd. 1971)
- NOVÁKOVÁ, T. – ONDRUŠ, Š. (1974): Súčasný smery v jazykovede. In: *Jazykovedný časopis*, 25/1, 47 – 52.
- PUKANEC, M. (2016): On the Rhythmic Law and the Suffix *-ár*. In: *Jazykovedný časopis*, 67/1, 45 – 51.
- PUKANEC, M. (2017): Stručný etymologický slovník slovenčiny a Winterovo pravidlo. In: *Jazykovedný časopis*, 68/1, 89 – 96.
- SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI (1974 –). Hl. red. F. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SLOVNÍK SLOVENSÝCH NÁREČÍ (1994 –). Bratislava: Veda.
- STANG, C. S. (1957): *Slavonic accentuation*. Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug (W. Nygaard).
- SUKAČ, R. (2021): Peculiarities of the national fishing: Slovak Rhythmic Law and related species. In: *Linguistica Brunensia*, 69/1, 59 – 80.
- ŠMILAUER, V. (1948): Slovenská filologie. In: *Časopis pro moderní filologii*, 31/1, 143 – 145.
- TRUBAČOV, O. N. (1961): Zadači etimologičeskich issledovanij v oblasti slavianskich jazykov. In: *Aktualnyje problemy slavjanovedenija*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 202 – 210.
- VYKYPĚL, B. – VYKYPĚLOVÁ, T. (2011): Zapomenutý český jazykovedec Josef Sklenář. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Band 57, 219 – 223.